

Кирило Каштанов

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

ПОЛІТИКА СРСР ЩОДО АРАБСЬКОГО СХОДУ У 1957-1960 рр.

Kyrylo Kashtanov

V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

THE SOVIET POLICY ON THE ARAB EAST IN 1957-1960

After the ending of the Suez crisis in March 1957, the Soviet Union tried to finally consolidate its influence in the Middle East. During the events in Jordan, Oman, and Syria in 1957, as well as in Iraq, Lebanon and Jordan in 1958, Moscow supported Arab nationalists as opposed to the policies of the conservative Arab regimes and their western allies (USA, United Kingdom, and Turkey). Along with «crisis diplomacy», the Khrushchev leadership actively developed bilateral contacts with the Middle East countries, primarily with Republican Egypt, Iraq, and Syria. Despite the ideological differences between the USSR and the United Arab Republic, emerged in 1958, military and financial assistance to the Arabs from the Kremlin's side was only growing.

Keywords: Near East, Soviet Union, UAR, Iraqi Revolution, Nasser, Qasim.

Сучасна війна на Близькому Сході має під собою чимало історичних передумов. Одна з них криється в амбіціях Кремля в регіоні, які вперше проявилися після Другої світової війни у зв'язку зі створенням Держави Ізраїль. Невдача в налагодженні зв'язків з єврейською державою підштовхнула СРСР до союзу із молодим арабським націоналізмом, який гучно заявив про себе у 1952 р. після повалення короля Фарука в Єгипті. Хоча на початку існування Єгипетської Республіки ставлення Москви до Каїра продовжувало залишатися прохолодним, незабаром у відношенні СРСР до арабського націоналізму відбувся корінний поворот. Через створення у лютому 1955 р. Багдадського пакту Радянський Союз почав постачати зброю прогресистським режимам Єгипту і Сирії. Під час «гарячої фази» Суецької кризи 1956 р. хрущовське керівництво рішуче виступило на боці єгипетського президента Гамаль Абдель Насера, погрожуючи Ізраїлю, Великобританії і Франції, які вторглися на єгипетську територію, ракетно-ядерними ударами в разі продовження агресії, що в сукупності з твердою позицією США дозволило перевести конфлікт у фазу мирного врегулювання.

Після Суецької кризи СРСР намагався зберегти й примножити свій вплив на Арабському Сході, використовуючи для цього різні методи. Одними з головних були дипломатична підтримка, постачання озброєнь Єгипту, країнам Машріка і півдня Аравійського півострова, а також економічна допомога.

Навесні 1957 р. увага радянського керівництва була прикута до політичної кризи в Йорданії, а влітку того ж року – до антибританського повстання в Омані. У сприйнятті Москви ці події ототожнювалися за характером із недавньою Суецькою кризою. Формулювання «варварська агресія проти Омана», «колонізатори не вгамовуються» і «варварські бомбардування» створюють досить стійке дежавю з інтервенцією Ізраїлю, Великобританії та Франції проти Єгипту.

Однак можливостей впливати на ситуацію на півдні Аравійського півострова у Москви було ще менше, ніж у випадку з Єгиптом. Тому Кремль обмежився дипломатичною нотою протесту до США, Великобританії і Франції. Вельми показовим є контраст між реальними радянськими зусиллями і пропагандистським фоном, згідно з яким арабські країни були вже «братніми», із рівнем співпраці мало не держав Варшавського пакту або Східної Азії. У випусках «Правди» та «Ізвестій» Близький Схід з часів Суецької кризи міцно закріпився в якості головної міжнародної теми.

Рівень співпраці Москви з арабськими націоналістичними режимами не спадав, набуваючи стійкого характеру. Радянські дипломати постійно інформували єгиптян та сирійців відносно дипломатичних і військових питань, а ті, в свою чергу, «потребували ради й досвіду справжніх друзів, таких, як Радянський Союз», мати яких було «чесною і щастям для Єгипту»¹. При цьому

¹ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 27, 63.

египетські політики часто вводили радянську сторону в оману, постійно акцентуючи увагу на уявних підступах Сполучених Штатів щодо розколу, захоплення своїх країн і знищення їх лідерів¹. Тобто задля придбання бажаних дивідендів єгипетські дипломати просто казали радянським представникам те, що ті хотіли почути. Симпатія Кремля до арабських націоналістів ще більш посилилася після антибританського повстання в Омані влітку 1957 р., а також протистояння Сирії американсько-турецькому тиску восени того ж року. Через загальне наростання антиколоніальних настроїв в арабському світі навіть до таких явно прозахідних держав, як Ліван, Йорданія або Саудівська Аравія, в документах радянської дипломатії міститься нейтрально-стримана риторика, з надією на перемогу в цих країнах «національних», «прогресивних» і «патріотичних» елементів, які прийдуть на зміну «консервативно-реакційним»². В цілому ж СРСР намагався підтримувати концепцію арабської єдності з найважливіших питань життя регіону, закриваючи очі на явно «буржуазний» характер більшості держав Близького Сходу.

Так, з початком сирійської кризи (міжнародного скандалу із висилкою дипломатів США та початком тиску країн НАТО на Дамаск) в Москві побоювалися американської інтервенції і вживали заходів для її недопущення, про що перший заступник голови Ради Міністрів СРСР А. І. Мікоян повідомляв під час бесіди з китайською делегацією 9 вересня 1957 р. Про наміри Сполучених Штатів були попереджені Дамаск і Каїр, мобілізована преса для викриття подібних спроб. А. І. Мікоян відзначав, що в разі ескалації питання буде передане до ООН, так як небезпека залишається серйозною, «але Сирія тримається добре». На репліку китайського дипломата Не Жун-Чжєня щодо задумів США «прибрати до рук» Сирію через її природні ресурси А. І. Мікоян відповів, що СРСР не втручається у внутрішні справи інших держав, завдяки чому араби до Радянського Союзу добре ставляться. У відповідь на надання Дамаску радянської економічної допомоги «американці кричать на весь світ, що Сирія стає базою комунізму», а насправді, відзначав радянський керівник, це був всього лише антиколоніальний рух³.

В якості сигналу США і Туреччині відносно небажаності втручання у сирійські події головнокомандувачем Закавказького військового округу був призначений відомий герой Другої світової війни, маршал К. К. Рокоссовський. У відповідь на розгортання турецьких військ уздовж кордону з Сирією радянські частини почали підтягуватися до турецького кордону. М. С. Хрущов натякав західним дипломатам, що СРСР не залишиться байдужим у разі конфлікту, до того ж цього разу географія сприяла⁴. Західні держави і Туреччина не відважилися на силові акції, і 29 жовтня 1957 р. М. С. Хрущов заявив, що криза навколо Сирії був результатом «непорозуміння» між країнами.

Сирійська криза завершилася проголошенням Об'єднаної Арабської Республіки 1 лютого 1958 р., що на практиці означало фактичну інкорпорацію Сирії до складу більш сильного Єгипту⁵. 21 лютого 1958 р. в цих двох країнах відбувся референдум щодо створення ОАР, який закінчився цілком передбачувано. Наступного дня нову державу визнав СРСР, а слідом за ним (25 лютого) – і США. Створення Об'єднаної Республіки в цілому було програвом Москви. По суті, Насер надав американцям послугу, не допустивши захоплення влади в Дамаску лівими силами⁶. Однак від СРСР вирішення даного питання не залежало, і хрущовському керівництву довелося визнати доконане постфактум. Сирійські комуністи, що мали чималі шанси взяти владу, зазнали поразки. Відразу після об'єднання Сирійська Компартия була заборонена, а її керівництво заарештовано. Курс Насера як у зовнішній, так і у внутрішній політиці став хилитися вправо. У риторичі єгипетського лідера все більше місце займали ідеї націоналізму, зростала критика комунізму та радянських практик. Єгипетська періодика вельми доброзичливо висловлювалася щодо політики США. Це призвело до серйозного конфлікту на особистісному рівні між Насером і М. С. Хрущовим, який знайшов відображення в гарячому особистому листуванні між двома лідерами, а також уповільненні зростання співпраці між СРСР і ОАР.

¹ Там же, 2, 25-26, 64-65, 77 и др.

² Там же, 2, 65, 74, 86, 94-96 и др.; *Государственный архив Российской Федерации* (далее – ГАРФ). Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 781, Л. 43-49.

³ ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 98с. Д. 754. Л. 71-73.

⁴ Хрущев, С.Н. (2003). *Рождение сверхдержавы. Книга об отце*. Москва: Время, 218.

⁵ Little, D. (1990). Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958. *Middle East Journal*, 44, 1, 73-74.

⁶ Lesch, D.W. (1998). When the Relationship Went Sour: Syria and the Eisenhower Administration. *Presidential Studies Quarterly. Wheeling and Dealing in the White House*, 28, 1, 103-104.

З початком ліванської кризи (масових збройних виступів проти президента Каміля Шамуна) навесні 1958 р. Москва була зацікавлена у неутручанні Ізраїля і західних держав в події, розраховуючи на перемогу місцевих проегіпетських сил. Задля цього застосовувалися в основному дипломатичні заходи. Але з раптовим початком Іракської революції 14 липня ситуація змінилася.

Вранці того дня іракська монархія впала. Протиріччя всередині країни між націоналістами в особі військових (арабського «середнього класу» – ефенді¹) і старою королівською владою виплеснулися на поверхню за сценарієм більш кривавим, аніж єгипетський. Королівську родину було вбито, а наступного дня загинув і прем'єр-міністр Нурі Саїд. Як колись у Каїрі, влада в країні перейшла до «вільних офіцерів» повсталіх армійських частин, які проголосили республіку.

Після висадки 15 липня військ США і Великобританії в Лівані та Йорданії (на прохання керівництва останніх) заступник міністра закордонних справ СРСР В. А. Зорін в бесіді з послом ОАР М. аль-Куні відзначав: «Тактично ми зараз зацікавлені у недопущенні поширення агресії на Ірак, запобіганні ускладнення військового конфлікту на Близькому Сході, але одночасно ми вимагаємо і будемо вимагати виведення військ з Лівану і Йорданії»². В матеріалах щодо переговорів з президентом ОАР вказувалося про небажаність можливого приєднання Іраку (і Ємену) до федерації. Також знову вказувалася необхідність якнайшвидшого виведення західних збройних сил шляхом тиску через ООН і консолідації дипломатичних зусиль арабських держав³.

Під час близькосхідної кризи літа 1958 р. М. С. Хрущов вважав ймовірність західного втручання в події набагато більшою, ніж в ситуації навколо Сирії восени 1957 р. Дізнавшись про закриття революціонерами штаб-квартири Багдадського пакту, в Кремлі відразу перейнялися симпатією щодо змовників. Для недопущення іноземної інтервенції в революційний Ірак М. С. Хрущов віддав наказ про старт масштабних маневрів Радянської армії на кордоні з Туреччиною та Іраном (Туркменському і Закавказькому військовому округу за участю Чорноморського флоту); почалося демонстративне пересування армійських підрозділів з глибини країни. 17 липня про маневри офіційно повідомили радянські ЗМІ. До навчань, що тривали до 4 серпня, було вирішено залучити також і країн-союзниць по Варшавському пакту, зокрема, Народну Республіку Болгарію. Болгарська армія стала розгортатися поблизу турецького кордону; до «братньої» країни була відправлена радянська авіація дальньої дії⁴.

У зверненні до керівництва США М. С. Хрущов нагадав про всі наявні у СРСР засоби ураження, в тому числі балістичні ракети з ядерними і водневими зарядами. Це було сигналом Вашингтону щодо неприпустимості вторгнення у революційний Ірак. Тим самим Москва розмежовувала «сфери впливу» в регіоні: Йорданія з Ліваном, як і раніше, визнавалися «клієнтами» США та Великобританії, де вони мали повну свободу дій, однак Ірак до цього списку вже не потрапляв. Новому багдадському керівництву треба було самостійно обирати свою майбутню зовнішньополітичну орієнтацію⁵.

Окрім офіційної заяви радянського уряду з приводу «Агресії США і Великобританії на Близькому та Середньому Сході», 19 липня Москва запропонувала Д. Ейзенхауеру, Г. Макміллану, Ш. де Голлю і Дж. Неру зустрітися в Женеві на нараді з питань Близького Сходу для вироблення заходів з метою врегулювання ситуації. Як і очікував М. С. Хрущов, західні держави відкинули такий формат взаємодії. Аналогічною була реакція Насера, який не хотів, щоб за нього вирішували інші. Москва розцінювала висадку американців і англійців у Бейрут і Аммані як підготовку удару по ОАР та Іраку. Єгипетському президентові ще під час його таємного екстреного візиту 17 липня в Москву з Югославії у зв'язку із близькосхідними подіями радянський лідер сказав, що СРСР не втрутиться в події, але проведе маневри на болгаро-турецькому кордоні, Закавказзі і у Середній Азії.

¹ Про феномен ефенді та його зв'язок з арабським націоналізмом детальніше див.: Eppel, M. (1998). The Elite, the Effendiyya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958. *International Journal of Middle East Studies*, 30, 2, 227-250.

² Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 219.

³ Там само, 250-254.

⁴ Хрущев, С.Н. (2003). *Рождение сверхдержавы. Книга об отце*. Москва: Время, 265-267.

⁵ Румянцев, В.П. (2009). Нефтяной фактор в ближневосточной политике США (1957-1959 гг.). *Вестник Томского государственного университета*, 322, 101-106.

Єгипетський маршал А. Х. Амер, який входив до складу делегації, просив якнайшвидшого визнання нового режиму в Багдаді країнами соціалістичного табору, що й було здійснено 18 липня¹. М. С. Хрущов намагався отримати вигоду для зміцнення своїх позицій, особливо всередині країни. Крім того, по дипломатичним і розвідувальним каналам американському керівництву було донесено, що Москва не стерпить інтервенції в Ірак; повідомлялося, що у подібному випадку виникала загроза нової світової війни. Однак реальні можливості для втручання у Радянського Союзу були вкрай обмежені, і тому головні зусилля протидії діям США і Великобританії зосередилися в основному на пропагандистському викритті «агресивних дій» західних держав.

Англійський дипломат Патрік Рейлі пропонував задіяти Москву у врегулюванні ситуації, але Д. Ейзенхауер замість Женевської наради запропонував провести засідання у Раді Безпеки ООН на рівні голів держав. М. С. Хрущов пропозицію спочатку прийняв, але 5 серпня відкинув. Адже республіканський Ірак був уже визнаний західними державами, і загроза інтервенції зменшилася практично до нуля. Тобто головна задача радянської політики була виконана: Ірак вийшов з орбіти впливу Великобританії і поки що не збирався входити до сфери впливу США. Тим більше така зустріч могла привернути зайву увагу до нового режиму, що було не вигідно в світлі перебування іноземних військ в Аммані і Бейруті. Замість РБ ООН Москва запропонувала скликати Генеральну Асамблею, що було вигідно і Сполученим Штатам, які прагнули шукати вихід із ситуації спільно зі світовим співтовариством. Кремль відправив до Нью-Йорка міністра закордонних справ А. А. Громико. М. С. Хрущов дійсно побоювався іноземного втручання й часто порівнював події літа 1958 р. з Суецькою кризою, вважаючи перемогою СРСР недопущення чийогось нападу на Ірак або ОАР².

Радянський Союз поспішив налагодити військові контакти з новим урядом генерала Абдель Керім Касема. 26 липня відбулося екстрене засідання Президії ЦК КПРС, де був обговорений план військової допомоги Іраку протягом найближчих двох місяців. Планувалося озброїти дві піхотні дивізії, відправивши 50 БТР, 100 танків, запчастини, боєкомплект по 3-5 запасів та ін. Ініціативу на пленумі ЦК КПРС схвалили, звернувшись за допомогою до Насера для транспортування через сирійський порт Латакію. Але серед іракського керівництва існували розбіжності щодо доцільності придбання зброї у СРСР, так як це могло викликати роздратування США. У підсумку вирішили повернути справу так, нібито поставки здійснював Єгипет зі своїх запасів. У той же час А. Касем виявляв бажання безпосередньо обговорювати це питання з Москвою, через що виникли розбіжності з Насером (останній на початку серпня не захотів передавати іракцям 60 танків). Іракський лідер зустрівся з радянським послом і прохав розвинути з Іраком такі ж зв'язки, як з Єгиптом і Сирією. А для початку радив Москві придбати фініки. Тоді ж Президія ЦК КПРС затвердила постачання зброї Багдаду³.

Завдяки зміцненню власних позицій, а також виникненню природного конкурента в особі нового іракського керівника, президент Насер різко посилив панарабістську націоналістичну риторичку, в тому числі її антикомуністичну спрямованість. За сплеском пропаганди почалися і конкретні політичні акції, спрямовані проти комуністів всередині ОАР і радянського впливу ззовні.

Це, відповідно, призвело до охолодження відносин з Москвою, що виразилося в досить жорсткій дипломатичній та пропагандистській полеміці. Паралельно припинилося погіршення відносин американо-єгипетських⁴. Додатковим приводом радянсько-єгипетських розбіжностей послужив фактор революційного Іраку, який практично відразу вступив у конфронтацію з Каїром, звернувшись за допомогою до СРСР. У свою чергу, це не могло збігатися з інтересами Кремля, який налагоджував співпрацю з режимом А. Касема.

Після початку переслідувань комуністів у сирійському районі ОАР радянське посольство в Іраку (відкрилося 31 липня 1958 р.) заявило, що «центр національно-визвольного руху арабів перебрався до Багдада»⁵. На неофіційному рівні в бесіді з іракською делегацією 25 лютого 1959 р.

¹ Фурсенко, А.А. (2006). *Россия и международные кризисы середины XX века*. Москва: Наука, 160-161.

² Хрущев, С.Н. (2003). *Рождение сверхдержавы. Книга об отце*. Москва: Время, 265-267.

³ Фурсенко, А.А. (2006). *Россия и международные кризисы середины XX века*. Москва: Наука, 166-167.

⁴ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 155-156, 201.

⁵ Popp, R. (2010). Accommodating to a working relationship: Arab Nationalism and US Cold War policies in the Middle East, 1958-60. *Cold War History*, 10, 3, 404.

А. І. Мікоян підкреслював, що «ми не нав'язуємо своєї економічної співпраці і не переслідуюмо жодних корисливих інтересів у відношенні до Іраку. Ми не зазіхаємо на чужі багатства. Нафтою ми самі багаті. Ми не шукаємо прибутків або сфер застосування капіталів... Наше бажання зводиться до того, щоб щиро допомогти вам»¹. У той же час при спілкуванні з індонезійським лідером Сукарно перший заступник голови Ради Міністрів СРСР зазначав, що «Радянський Союз надає Єгипту величезну і багатосторонню допомогу, не отримуючи абсолютно ніяких вигод від цього», погоджуючись з оцінкою свого співрозмовника щодо Насера як про «коня, який йде, закусивши вудила, не знаючи куди, і що завданням всіх людей, хто борються проти імперіалізму, є поступове та плавне приборкання цього коня, щоб він заспокоївся й не втік взагалі»². У бесідах з ліванцями, тунісцями та іншими представниками арабських держав А. І. Мікоян невпинно повторював, що є прихильником незалежності арабських країн і всіх, хто бореться за неї, за їх прогресивний розвиток, проти спільного ворога – імперіалізму³.

На практиці, однак, хрущовський уряд був змушений ще й пояснюватися як перед єгиптянами (відбиваючись від їхніх претензій)⁴, так і представниками інших держав за свої погляди і позицію в розбіжностях з Каїром. Так, А. І. Мікоян в бесіді з лідером партії «прогресистів» Греції Спіросом Маркезінісом 25 квітня 1959 р. заявляв: «У цих переслідуваннях [комуністів – К. К.] він [Насер – К. К.] шукає виходу з внутрішніх труднощів, у яких Радянський Союз не винен»⁵. «Радянський Союз зробив все від нього залежне, щоб відновити добрі стосунки з президентом Насером»⁶ – відзначав він же в розмові з президентом Індонезії Сукарно. «Якщо ж і відбулося погіршення відносин з ОАР, то не з нашої ініціативи, а з ініціативи президента Насера, який потрапив у скрутне становище всередині країни і захотів відігратися на антикомуністичному козирі... Зміни в цих відносинах сталися з вини Насера, який тепер починає шукати якоїсь рівноваги у відносинах між двома країнами... аби цей звіт був написаний в правильному тоні, щоб не викликати, наприклад, образи у Насера»⁷, все твердив А. І. Мікоян вже при спілкуванні з членом англійського парламенту від Лейбористської партії Яном Мікардо 26 травня того ж року. Пізніше, обмінюючись думками з міністром інформації Тунісу Мухамедом Масмуді, він продовжував: «Керівники ОАР почали, напевно, у внутрішніх цілях відому кампанію, і наші відносини погіршилися. Об'єктивний спостерігач повинен визнати, що в цьому не ми були винні»⁸.

Незважаючи на таку своєрідну відповідь на проблеми з Насером, радянська сторона, як правило, всіляко уникала гострих і незручних моментів у відносинах між двома державами, артикулюючи їх як «розбіжності»; «внутрішні труднощі (у Сирії)»; «не отримав підтримки в народі»; «не може зустрічати підтримки арабських країн»; «не наша справа» [арешти комуністів – К. К.]; «радянські люди не можуть співчувати Насеру в цьому». Як бачимо, дипломатичні формулювання були вельми м'якими і обтічними (що особливо впадає в очі у листах М. С. Хрущова єгипетському президентові від 19 лютого та 24 квітня 1959 р.)⁹. Швидше за все, в свідомості кремлівського керівництва єгиптяни уявлялися «новачками в заплутаному світі махінацій та інтриг»¹⁰ з нетвердою, часто некоректною позицією, що хитається; яких слід постійно поправляти, направляючи «на шлях істинний» за допомогою «товариських порад» та рекомендацій. Як зазначалося в колективній записці в ЦК КПРС від грудня 1957 р., «Насер, будучи переконаним націоналістом, здатний піддаватися впливу і з нашого боку, якщо проводити з ним та його найближчим оточенням відповідну роботу»¹¹.

¹ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 2-3.

² Там же, Л. 96-97.

³ Там же, Л. 44-45, 96.

⁴ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 281-285.

⁵ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 10.

⁶ Там же, Л. 96.

⁷ Там же, Л. 157-159.

⁸ Там же, Л. 96.

⁹ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 262-265, 267-275.

¹⁰ Там же, 27.

¹¹ Там же, 156.

Крім взаємовідносин комуністів з націоналістами, хрущовське керівництво також брало до уваги вплив ісламського чинника на баланс сил на Близькому Сході. Так, якщо спочатку спробу його використання пояснювали підступами «англо-французьких колонізаторів», які ждали зберегти свій вплив після Суецької кризи, то в подальшому він розцінювався як антикомуністичний інструмент в руках Насера¹. Проте, в листі Голови ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР А. Лузіна завідувачу відділом країн Близького Сходу МЗС Є. Д. Кисельову від 7 березня 1960 р. містилися інструкції по встановленню відносин з Секретаріатом Ісламського Конгресу в ОАР².

Крім Ісламського Конгресу, Радянський Союз сфокусував свою увагу і на Лізі Арабських Держав (ЛАД). Однак фактично ЛАД розглядалася Москвою в основному крізь призму відносин з Єгиптом – наприклад, в якості посередника у врегулюванні єгипетсько-іракських або єгипетсько-ліванських розбіжностей. Через діяльність ЛАД також сприймалася проблема палестинських біженців і питання статусу Алжиру³.

Близькосхідна тематика знаходилася у фокусі уваги позачергового XXI з'їзду КПРС (27 січня – 5 лютого 1959 р.). На відміну від попередніх партійних форумів, на цей раз, окрім Комуністичної партії Сирії і Лівану (що напередодні розділилася на дві самостійні фракції), а також Компартії Ізраїлю, були запрошені «братні» партії Іраку та Йорданії. У доповідях радянських керівників і представників зарубіжних компартій отримали схвалення близькосхідні події останніх років – відбиття Єгиптом трієстої агресії під час Суецької кризи 1956 р., а Сирією – американо-турецького тиску 1957 р.; Іракська революція 14 липня 1958 р., що повалила монархію і встановила республіканський режим в країні тощо. Вони характеризувалися як великі перемоги національно-визвольного руху над «американо-англо-французьким імперіалізмом»⁴.

У зв'язку з погіршенням відносин СРСР з ОАР політика президента Насера («який огульно ганив ідеї комунізму») і звинувачував арабських комуністів в діях за вказівкою Москви⁵ піддавалася різкій критиці. На протипагу йому ставився курс нового правителя Іраку А. Касема, на якого в СРСР у той час, вочевидь, вирішили зробити головну ставку в якості можливої альтернативи єгипетському лідерові на Близькому Сході⁶.

Москва відразу ж встановила контакти з новим іракським керівництвом: після перевороту 14 липня 1958 р. ця арабська країна була зарахована в розряд «братніх» і «революційних» з усією відповідною військово-технічною і фінансово-економічною допомогою з боку СРСР⁷. Співпраця з новим іракським режимом розвивалася стрімко. Вже у лютому 1959 р. до Москви прибула урядова делегація Іракської Республіки на чолі з міністром економіки Ібрагімом Куббою. Відбулися переговори з А. І. Мікояном з приводу надання Багдадові широкої технічної та економічної допомоги. Делегація просила порад по багатьом пунктам, зокрема, проведенню земельної реформи, прискореній індустріалізації і вирішенню соціальних питань, іншими словами – «підведенню під революцію міцної соціально-економічної бази». У свою чергу, Москва обіцяла «по-братерськи» і «від щирого серця» надати іракцям всебічну допомогу⁸.

У тому ж році з Іраком були укладені угоди про економічне і технічне співробітництво, угоду з військових питань, з культурного співробітництва, а також Угоду про використання атомної енергії в мирних цілях⁹. У Багдаді були явно задоволені роботою радянських фахівців (які прибували з розрахунку на 2-3 роки для навчання місцевого персоналу), відзначаючи їх велику

¹ Там же, 7, 95, 266.

² Там же, 310.

³ Там же, 204, 208, 251-253, 266, 276-277, 296-297, 328-331, 333-334, 341-342, 350.

⁴ Стенографический отчет (1959). *Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года)* Москва Госполитиздат. В 2-х т.: 1 (стенограммы 1-10 заседаний), 78-81, 339-341, 396, 399-402; 2 (стенограммы 11-17 заседаний, резолюции, постановления и приложения), 29-33, 58-61, 292-294, 349-352, 426.

⁵ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 157.

⁶ Стенографический отчет (1959). *Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года)* Москва Госполитиздат. В 2-х т.: 1 (стенограммы 1-10 заседаний), 79, 340-341; 2 (стенограммы 11-17 заседаний, резолюции, постановления и приложения), 50-51, 59-60, 294.

⁷ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 67, 87-92; Д. 782. Л. 145.

⁸ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 1-4.

⁹ Там само, Л. 87.

користь у порівнянні із західними техніками. Крім того, до радянських вишів задля підготовки прямували іракські студенти (300 осіб згідно з договором про культурне співробітництво). Арабів приваблювало дешеве навчання в інститутах і університетах Радянського Союзу, з нібито вищою якістю, аніж у Сполучених Штатах¹. 22 листопада 1959 р. в Багдаді було підписано двосторонню угоду про надання Іраку технічного сприяння в будівництві і реконструкції об'єктів оборонної промисловості².

Однак незабаром, через репресії іракської влади проти комуністів і курдів³, політика Багдада почала викликати розчарування у кремлівського керівництва. М. С. Хрущов пізніше скаржився, що він посилав іракському лідеру зброю «без жодної домовленості», сподіваючись, що «революція буде розвиватися прогресивним шляхом», а А. Касем виявився людиною з «диктаторськими замашками»⁴. А вже деякий час, в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр., у планах кремлівського керівництва А. Касем був ймовірною альтернативою Насеру як зовнішньополітичної опори Москви в регіоні, так і в якості лідера арабського світу⁵. У бесідах з радянськими дипломатами самі іракські представники заявляли, що генерал в гонитві за владою та славою почав гоніння на своїх колишніх соратників, узурпував правління, що призвело лише до погіршення економічної ситуації в країні. Однак на офіційному рівні радянські дипломати, як і раніше, радили не загострювати відносин з іракським прем'єр-міністром, а «спокійно і по-дружньому» обговорювати з ним існуючі проблеми⁶.

Вочевидь, Москва просто не хотіла втрачати придбані після 1958 р. позиції, і тому на численні «недемократичні» тенденції в країні просто закривала очі. На радянську промислову виставку в Багдаді, що відкрилася 10 квітня 1960 р. відправили головного кремлівського парламентаря і досвідченого дипломата А. І. Мікояна з метою «напоумити» арабського лідера. Незважаючи на досить гарячі дебати, що часом спалахували між радянським представником і А. Касемом, домогтися взаєморозуміння не вдалося. Іракський диктатор з ходу відкидав радянські звинувачення в поганому поводженні з комуністами, парируючи, що це внутрішня справа Іраку⁷. Репресії проти компартії тривали, так само як і конфронтація з Насером. Не допомогло навіть інформування багдадського лідера щодо замахів, підготовлених проти нього з боку опозиційних сил за підтримки західних спецслужб⁸.

Крім Іраку та ОАР, хрущовське керівництво намагалося налагоджувати відносини й з іншими арабськими країнами, зокрема, з Ліваном. Але у 1959 р. загальний товарообіг СРСР з цією країною склав всього 5 млн \$. Масштаби радянських закупівель перебували на рівні 1 тис. т яблук або 200 т оливкової олії. Москва погоджувалася торгувати лише на умовах купівлі радянських товарів ліванською стороною на однакову суму⁹, але, по суті, крім зброї нічого запропонувати не могла, бо ліванці віддавали перевагу західній техніці.

Поділяючи побоювання арабських країн щодо Ізраїлю і називаючи цю країну «імперіалістичним кийком на Близькому Сході», після Суецької кризи основний акцент Кремль вирішив зробити на розширення поставок зброї своїм союзникам в регіоні¹⁰. Призупинивши потік озброєнь на час ескалації кризи, щоб уникнути подальшого загострення обстановки, напередодні

¹ Там само, Л. 88-92.

² Быстрова, И.В. (2006). ВПК СССР на международной арене. *Отечественная история*, 3, 145.

³ Докладніше див.: Фурсенко, А.А. (2006). Россия и международные кризисы середины XX века. *Наука*, 172-185.

⁴ Там само, 180.

⁵ Примаков, Е.М. (2012). Конфиденциально: Ближний Восток: на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века). *Российская газета*, 77-78.

⁶ Фурсенко, А.А. (2006). Россия и международные кризисы середины XX века. *Наука*, 181.

⁷ Там само, 181-183.

⁸ Там само, 183-184.

⁹ ГАРФ, Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 781, Л. 48.

¹⁰ Відносно постачання радянською зброєю арабських країн див.: Каштанов, К.А. (2013). Поставки советского оружия и снаряжения в Сирию (1955-1967 гг.). *Дні науки історичного факультету: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених*, Київ, IV, 4, 19-20; Каштанов, К.А. (2014). Поставки советского оружия и снаряжения в Египет (1957-1967 гг.). *Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології*, Одеса, 307-309; Каштанов, К.А. (2014). Поставки советского оружия в Египет и Сирию (1955-1967 гг.): сравнительная характеристика. *Белгородский диалог – 2013. Сборник избр. науч. тр. Междунар. молодёжн. научн. Форума*. Белгород, 89-94.

нового 1957 р. була дана команда продовжити відвантаження військових матеріалів¹. Уже в березні Єгипет отримав близько 60 літаків типу МіГ-17Ф і МіГ-17ПФ².

Характерно, що єгипетська делегація, яка прибула до Москви восени 1957 р. наполегливо просила надати військові матеріали де-факто безкоштовно, посилаючись на складне міжнародне становище країни. Це викликало іронію у М. С. Хрущова, який відзначив жадібність єгиптян і відклав вирішення питання³. 10 листопада А. І. Мікоян, а також міністр оборони Р. Я. Маліновський та інші радянські військові мали зустріч з А. Х. Амером, близьким соратником президента Насера. Єгипетський маршал розраховував на допомогу від СРСР у здійсненні п'ятирічного плану економічного розвитку, а також мав намір розширити дружні відносини з Москвою в цілому. На здійснення плану, за словами А. Х. Амера, було потрібно близько 152 млн єг. ф. З них із-за кордону планувалося залучити близько 100 млн у вигляді машин і устаткування, з чого випливала необхідність радянського кредиту. Маршал зазначав, що він міг бути наданий необов'язково цілком від СРСР, а й від інших соціалістичних країн. Термін погашення розраховувався протягом 15-20 років, але виплата планувалася лише після запуску підприємств, тобто через 4 роки.

А. І. Мікоян, в свою чергу, обережно зазначив, що негайної відповіді радянська сторона дати не може, більш прихильно відреагувавши на запити щодо зенітних гармат і авіації, які мотивувалися втратами під час війни 1956 р. За словами єгипетської делегації, у Каїра була військова необхідність мати 8 дивізій, з них 5 піхотних і 3 бронетанкові, а також аеромобільну бригаду. Передбачалося введення в дію 6 есмінців, 8 підводних човнів і берегової артилерії. А. Х. Амер хотів створити і ВПС з 10 ескадрилій по 20 літаків у кожній. Відносно реалізації вже укладених угод, єгиптянин зазначив, що на даний момент всі поставки йдуть вчасно, а радянські офіцери добре навчають своїх арабських учнів⁴.

Не відкладаючи у довгий ящик, 29 листопада 1957 р. Президія ЦК КПРС прийняв постанову «Про поставки Єгипту спецмайна», погодившись у 1958-1959 рр. надати Каїру потрібне озброєння після оплати третини його вартості. На такі цілі виділявся кредит з розрахунку 2% річних, який повинен був гаситися протягом 5 років рівними щорічними частками, починаючи з 1967 р.⁵

В результаті ОАР отримала 4 десантних судна, 4 есмінця, 18 торпедних і 17 ракетних катерів (типу «Оса» і «Комар»), 13 підводних човнів, не менше 50 152-мм гаубиць, 85-мм гармати Д-44, десятки 100-мм зенітних гармат КС-19, радіолокаційні станції виявлення, 250 танків Т-54, до 700 БТР-152 і 100 тягачів, 15 бомбардувальників Іл-28, 40 винищувачів МіГ-17, 4 літаки-розвідники Іл-28Р, польові медичні госпіталі (3 комплекти), 1500 автомобілів ЗіЛ-151 тощо⁶ У 1958 р. ВПС Єгипту стали надзвуковими – прибули перші МіГ-19С (усього 160 одиниць до 1967 р.)⁷. Техніка збиралася на місці після доставки в контейнерах або перегонялася з СРСР⁸.

Однак, незважаючи на настільки масштабне озброєння єгипетської армії, Насер жадав більшого, поставивши питання щодо постачання ОАР ракетами середнього радіусу дії, здатних

¹ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1947-1956*. Москва: МФД, 1, 567; Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 5.

² *Авиационная энциклопедия «Уголок неба»* (2004). *История ВВС Сирии* <<http://www.airwar.ru/history/af/siria/siria.html>> (2018, Май, 01).

³ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 134-137.

⁴ ГАРФ. Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 754, Л. 82-93.

⁵ Золотарев, В.А. (ред.) (2002). Россия (СССР) в войнах второй половины XX века. *Военная литература* <<http://militera.lib.ru/h/20c2/index.html>> (2018, Май, 01); Быстрова, И.В. (2006). ВПК СССР на международной арене. *Отечественная история*, 3, 142-144.

⁶ Быстрова, И.В. (2006). ВПК СССР на международной арене. *Отечественная история*, 3, 142-144; Синайский, С.А. (2012). Помощь стране пирамид. *Военно-исторический журнал*, 12, 46; Поставки оружия из СССР в арабские страны (2004). *Форум Waronline* <<http://www.waronline.org/forum/viewtopic.php?t=19200&sid=709311f8591d13872449f3944be599ca>> (2018, Май, 01)

⁷ Жирохов, М. (2008). История ВВС Египта. *Авиационная энциклопедия «Уголок неба»*. <<http://www.airwar.ru/history/af/egypt/egypt.html>> (2018, Май, 01).

⁸ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 467; Козлов, В.С. (1993) *Хождение в Александрию. Военные знания*. № 7, 8-9.

нести ядерні боєголовки. Радянське керівництво, тверезо оцінивши наслідки продажу носіїв зброї масового ураження, запит відхилило¹.

Москва активізувала свої зусилля і на сирійському напрямі. Так, ще в кінці листопада 1956 р. в ході візиту президента Сирії Ш. аль-Куатлі до радянської столиці вперше було укладено пряму угоду про постачання танків Т-34-85, САУ Су-100, бронетранспортерів БТР-152, 37-мм зенітних гармат, 122-мм гаубиць і авіації. Крім того, Кремль погодився організувати підготовку сирійського військового персоналу, але відмовився направити відповідних інструкторів. Аналогічним була відповідь і на прохання посилки «льотчиків-добровольців». 24 липня 1957 р. до Москви прибула урядова делегація Сирійської Республіки на чолі з міністром національної оборони Х. аль-Аземом. Після тривалих переговорів 6 серпня було підписано нову військово-економічну угоду на суму 570 млн \$ із наданням відповідного кредиту. До того ж з 1955 р. по 1958 р. Дамаск отримав близько 294 млн \$ військово-економічної допомоги². В результаті, починаючи з січня 1957 р., сирійські ВПС поповнилися не менш як 120 винищувачами МіГ-17, 8 транспортними Іл-14 і навчальними Як-11, Як-18, МіГ-15, 15 вертольотами Мі-1 і Мі-4³.

Розглядаючи радянську фінансово-технічну допомогу, варто відзначити, що СРСР вирішив скористатися погіршенням американо-єгипетських відносин через Суецьку кризу. Ще у вересні 1956 р. Москва дала згоду на продаж Каїру 200 тис. т пшениці на суму в 6 млн єг. ф. У вересні наступного року була підписана друга угода про обмін нових 200 тис. т зерна на єгипетські товари (в основному бавовну і рис). За 1957 р. СРСР поставив Єгипту понад 40% необхідної йому нафти і нафтопродуктів (у 1956 р. – до 50%), 43% пшениці та понад третину пиломатеріалів⁴. Кремль став головним імпортером основного єгипетського товару – бавовни: так, в якщо у 1956 р. було закуплено 38 тис. т, то 1957 р. – вже 81,6 тис. т. Товарообіг між двома країнами у 1956-1958 рр. збільшився більш ніж у два рази, а питома вага Радянського Союзу в загальному торговельному обороті Єгипту зросла з 4 до 15%. У жовтні 1957 р. між державами було укладено угоду щодо культурного співробітництва⁵. 10 грудня 1957 р. А. І. Мікоян мав зустріч з міністром національної орієнтації Єгипту Фатхі Радваном, який заявив про бажання замовити радянські фільми, ближче познайомити своїх співгромадян з російською культурою, а також культурами інших народів СРСР. Мав відбутися обмін книгами, програмами університетів тощо⁶.

Всього ж вза 1954-1958 рр. Москва видала Єгипту, Сирії та Ємену сумарно близько 1,2 млрд \$ кредитів. За американськими даними, масштаби допомоги «радянського блоку» вважалися «надзвичайно великими» для такої маленької країни, як, наприклад, Ємен – ЦРУ оцінила їх у 30 млн \$ США у вигляді військової допомоги і 40 млн \$ економічної⁷. Так, у листопаді 1957 р. в ході переговорів хрущовського керівництва з єгипетською делегацією було прийнято рішення про виділення Каїру кредиту розмірів в 600 млн рублів (по аналогії з попереднім сирійським) «для сплати поставок з Радянського Союзу машин і устаткування, а також вартості проектних робіт, які єгипетська сторона побажає замовити радянським організаціям». Причому дана сума не включала військову допомогу⁸. За один тільки 1957 р. із Сирією СРСР уклав два великих економічних договори, а наступного року – і з Багдадом⁹.

¹ Там само, 202, 268-269.

² Там само, 46; Розин, А. (2004). Сотрудничество Сирии и СССР в военно-морской области. *Советский флот в войнах и конфликтах «холодной войны»*. <<http://alerozin.narod.ru/Syria57.htm>> (2018, Май, 01); Поставки оружия из СССР в арабские страны (2004). *Форум Waronline* <<http://www.waronline.org/forum/viewtopic.php?t=19200&sid=709311f8591d13872449f3944be599ca>> (2018, Май, 01); Kreutz, A. (2007). *Russia in the Middle East: friend or foe?* Westport, 13.

³ Авиационная энциклопедия «Уголок неба» (2004). *История ВВС Сирии* <<http://www.airwar.ru/history/af/siria/siria.html>> (2018, Май, 01).

⁴ Туганова, О.Э. (1967). *Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке*. Москва: Международные отношения, 82.

⁵ Нагайчук, В.И. (1982). *Политика США в отношении Египта (50-60-е гг.)*. Київ: Наукова думка, 78.

⁶ ГАРФ, Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 754, Л. 132-134.

⁷ Popp, R. (2010). Accommodating to a working relationship: Arab Nationalism and US Cold War policies in the Middle East, 1958-60. *Cold War History*, 10, 3, 408-409.

⁸ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 133-134.

⁹ Васильев, А.М. (1993). *Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму*. Москва: Восточная литература, 70.

У 1958 р. радянсько-арабське економічне співробітництво стало зростати ще швидше. 29 січня 1958 р. було підписано угоду про всебічне сприяння Єгипту в створенні сучасної промисловості. Вона стосувалася надання Радянським Союзом економічної і технічної допомоги в будівництві близько 120 промислових об'єктів, в тому числі 6 металургійних і 6 машинобудівних заводів, судноверфі, бавовнопрядильної фабрики в Дум'яті тощо. СРСР зобов'язувався надавати всебічну технічну допомогу, постачати машини, обладнання та матеріали, для оплати яких надавався кредит у 700 млн рублів і 2,5% річних, з погашенням протягом 12 років¹.

27 грудня 1958 р. з Каїром було підписано угоду про надання Радянським Союзом економічної і технічної допомоги в спорудженні першої черги висотної Асуанської греблі². Відповідно до угоди, СРСР виділяв ОАР кредит розміром 400 млн рублів терміном на 12 років з розрахунку в 2,5% річних. Радянський кредит забезпечував близько 80% всієї іноземної валюти, необхідної для реалізації проекту. Москва зобов'язувалася надати фахівців, матеріали, машини та обладнання; також передбачалося, що виплати по кредиту почнуться лише через рік після завершення першої черги будівництва³. Проект, розроблений радянськими фахівцями, був на 20% дешевше західного аналога, забезпечував вдвічі більшу потужність ГЕС, але будовався значно швидше⁴. Незабаром проект греблі був затверджений, і 9 січня 1960 р. почалося будівництво першої черги⁵.

У серпні 1960 р. сторони підписали угоду про будівництво другої черги Асуанської греблі⁶. Каїру був наданий додатковий кредит на суму 900 млн рублів для завершення всього обсягу робіт по ГЕС⁷. У грудні того ж року під час бесіди з віце-президентом ОАР, маршалом А. Х. Амером, міністр будівництва електростанцій СРСР І. Т. Новіков вказував, що зобов'язання Москви з проектування першої черги висотної греблі виконані достроково. Постачання обладнання, що підлягало відвантаженню у 1959-1960 рр., також було здійснено задовільно: з 226 одиниць обладнання на 9 грудня 1960 р. відвантажено 215, або 95%. Однак А. Х. Амер просив прискорити поставки обладнання для підготовки земель до зрошення від водосховища з 25 до 40%⁸.

Крім Асуанської ГЕС, за допомогою Радянського Союзу споруджувалися й інші промислові об'єкти Єгипту, зокрема, прокатний цех в Хелуані. Під час бесіди посла ОАР в СРСР М. Аль-Куні з заступником міністра закордонних справ В. С. Семеновим 1 березня 1960 р. посол висловлював здивування, чому Радянським Союзом затримується будівництво (представники Державного комітету із зовнішньоекономічних зв'язків повідомили фахівцям ОАР, що будівництво не може бути розпочато раніше 1965 р. у зв'язку із здійсненням в Радянському Союзі завдань семирічного плану). М. Аль-Куні також вказував: в ОАР існує невдоволення тим, що частка перевезень між двома країнами, які здійснюються радянськими судами, перевищує 50%, що суперечить існуючій угоді. Але в цілому посол висловлював зацікавленість у подальшому розширенні торгових двосторонніх контактів⁹.

У вересні 1960 р. в Москві був підписаний протокол про розширення обсягу технічної та економічної допомоги сирійському району ОАР, а в грудні того ж року – дворічну угоду про співпрацю СРСР і ОАР в галузі науки і культури¹⁰.

Щоправда, тертя з Насером на ідеологічному рівні іноді давали про себе знати і у сфері економіки. А. І. Мікоян в бесіді з генеральним комісаром уряду Індії з економічних питань Б. К. Неру 29 серпня 1959 р. скаржився на дії уряду ОАР, який завищує ціну на єгипетську бавовну

¹ СССР и арабские страны. 1917-1960 гг. (1961). *Документы и материалы*. Москва: Госполитиздат, 461-468.

² Щодо Асуанської греблі докладніше див.: Сухарев Г. Н. (1970). *Подвиг на Ниле*. Москва: Политиздат.

³ СССР и арабские страны. 1917-1960 гг. (1961). *Документы и материалы*. Москва: Госполитиздат, 683-688.

⁴ ГАРФ, Ф. Р-5446, Оп. 98с, Д. 780, Л. 158.

⁵ Правда (1960, январь, 11). *Арабы благодарят Советский Союз (выступление Насера)*, 11 (15135), 4.

⁶ Васильев, А.М. (1993). *Россия на Ближнем и Среднем Востоке: от мессианства к прагматизму*. Москва: Восточная литература, 70.

⁷ СССР и арабские страны. 1917-1960 гг. (1961). *Документы и материалы*. Москва: Госполитиздат, 730-735.

⁸ Наумкин, В.В. (ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: 1957-1967*. Москва: МФД, 2, 353-355.

⁹ Наумкин, В.В. (отв. ред.) (2003). *Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947-1967: в 2-х т. Т. 2: 1957-1967*. Москва: МФД, 305.

¹⁰ СССР и арабские страны. 1917-1960 гг. (1961). *Документы и материалы*. Москва: Госполитиздат, 831.

для СРСР: інші держави купували ту саму бавовну зі знижкою в 16%, а пізніше, незважаючи на обурення з радянського боку, в 36%. У підсумку довелося звертатися до самого президента, який обіцяв розібратися зі ситуацією, що склалася¹.

Таким чином, після Суецької кризи СРСР значно розширив діапазон співпраці з арабськими державами Близького Сходу, в першу чергу – з Єгиптом, Сирією та Іраком. Метою Радянського Союзу було закріплення і посилення свого впливу в арабському світі на хвилі пропагандистського успіху після Суецької кризи. В цілому ж хрущовському керівництву вдалося досягти поставлених завдань. Основний акцент Москва зробила на експорті озброєнь і розширенні економічної допомоги. Незважаючи на ідеологічні розбіжності з єгипетським лідером Насером, який став президентом ОАР і проводив панарабістську та антикомуністичну політику, під час серії близькосхідних криз 1957-1958 рр. Кремль незмінно займав сторону арабських націоналістів для їх захисту від акцій західних держав. Обсяги військової та фінансово-технічної допомоги арабським республіканським режимам також незмінно зростали, незважаючи на будь-які ідеологічні протиріччя.

References:

1. Pravda (1960, January, 11). *Araby blagodaryat Sovetskiy Soyuz* (vystuplenie Nasera) [Arabs thank the Soviet Union (Nasser's speech)], 11 (15135), 4. [in Russian].
2. Bystrova, I.V. (2006). VPK SSSR na mezhdunarodnoy arene. [Military-industrial complex of the USSR in the international arena]. *Otechestvennaya istoriya* [National history], 3, 139-152. [in Russian].
3. Vasilev, A.M. (1993). *Rossiya na Blizhnem i Srednem Vostoke: ot messianstva k pragmatizmu*. [Russia in the Near and Middle East: From Messianism to Pragmatism]. Moscow: Vostochnaya literatura. [in Russian].
4. Stenograficheskiy otchet [Verbatim Report] (1959). *Vneocherednoy XXI s'ezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuz (27 yanvarya – 5 fevralya 1959 goda)* [Extraordinary congress of the Communist Party of the Soviet Union (27 January – 5 February 1959)]. Moscow: Gospolitizdat. [in Russian].
5. Gosudarstvennyy arhiv Rossijskoj Federacii [State archive of Russian Federation]. *F. R-5446, Op. 98s, D. 754*. [in Russian].
6. Gosudarstvennyy arhiv Rossijskoj Federacii [State archive of Russian Federation]. *F. R-5446, Op. 98s, D. 780*. [in Russian].
7. Gosudarstvennyy arhiv Rossijskoj Federacii [State archive of Russian Federation]. *F. R-5446, Op. 98s, D. 781*. [in Russian].
8. Gosudarstvennyy arhiv Rossijskoj Federacii [State archive of Russian Federation]. *F. R-5446, Op. 98s, D. 782*. [in Russian].
9. Zhirokhov, M. (2008). *Istoriya VVS Yegipta* [History of the Egyptian Air Force]. *Aviatsionnaya entsiklopediya Ugolok neba* [The aviation encyclopedia The corner of the sky] <<http://www.airwar.ru/history/af/egypt/egypt.html>> (2018, May, 01) [in Russian].
10. Zolotarev, V.A. (ed.) (2002). *Rossiya (SSSR) v voynakh vtoroy poloviny XX veka* [Russia (USSR) in wars of the second half of the twentieth century]. *Voennaya literatura* [Military literature] <<http://militera.lib.ru/h/20c2/index.html>> (2018, May, 01). [in Russian].
11. Airwar.Ru (2004). *Istoriya VVS Sirii* [History of the Syrian Air Force] *Aviatsionnaya entsiklopediya Ugolok neba* [The aviation encyclopedia The corner of the sky]. <<http://www.airwar.ru/history/af/siria/siria.html>> (2018, May, 01). [in Russian].
12. Kashtanov, K.A. (2013). *Postavki sovetskogo oruzhiya i snaryazheniya v Siriyu (1955-1967 gg.)*. [Supplies of Soviet weapons and equipment to Syria (1955-1967)]. *Dni nauki istorichnogo fakultetu: Materiali VI Mizhnarodnoy nauchnoy konferentsii molodikh uchenikh*. [Days of Science of the Faculty of History: materials of the VI conference of young scientists], 4, 19-20. [in Russian].
13. Kashtanov, K.A. (2014). *Postavki sovetskogo oruzhiya i snaryazheniya v Yegipet (1957-1967 gg.)*. [Supplies of Soviet weapons and equipment to Egypt (1957-1967)]. *Odisos. Aktualni problemi istorii, arkeologii ta etnologii*. [Odisos: actual problems of history, archeology, ethnology]. Odesa, 307-309. [in Russian].
14. Kashtanov, K.A. (2014). *Postavki sovetskogo oruzhiya v Yegipet i Siriyu (1955-1967 gg.): sravnitel'naya kharakteristika*. [Supplies of Soviet weapons to Egypt and Syria (1955-1967): comparative characteristics] *Belgorodskiy dialog – 2013. Sbornik izbr. nauch. tr. Mezhdunar. molodezhn. nauchn. Forumu*. [Belgorod dialogue – 2013. Collection of selected scientific works of the International Youth Scientific Forum] Belgorod, 89-94. [in Russian].
15. Kozlov, V.S. (1993). *Khozhdenie v Aleksandriyu*. [Walking to Alexandria]. *Voennye znaniya* [Military knowledge], 7, 8-9. [in Russian].

¹ ГАРФ. Ф. Р-5446. Оп. 98с. Д. 781. Л. 157.

16. Nagaychuk, V.I. (1982). *Politika SShA v otnoshenii Yegipta (50-60-e gg.)*. [US policy towards Egypt (1952-1970)]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
17. Naumkin, V.V. (ed.) (2003). *Blizhnevostochnyy konflikt: Iz dokumentov arkhiva vneshney politiki RF 1947-1967: v 2 tomah* [Middle East conflict: From the documents of the foreign policy archive of the Russian Federation 1947-1967: 2 volumes]. Moscow: MFD. [in Russian].
18. Postavki oruzhiya iz SSSR v arabskie strany. [Deliveries of weapons from the USSR to the Arab countries]. *Forum Waronline* <<http://waronline.org/fora/index.php?threads/Поставки-оружия-из-СССР-в-арабские-страны.12746/>> (2018, May, 01) [in Russian].
19. Primakov, Y.M. (2012). Konfidentsialno: Blizhniy Vostok: na scene i za kulisami (vtoraya polovina XX – nachalo XX veka). [Confidential: Middle East: on stage and behind the scenes (second half of the 20th – early 20th century)]. *Rossiyskaya gazeta* [Russian newspaper]. [in Russian].
20. Rozin, A. (2018). *Sotrudnichestvo Sirii i SSSR v voenno-morskoj oblasti* [Cooperation between Syria and the USSR in the naval area], 1 <<http://alerozin.narod.ru/Syria57.htm>> (2018, May, 01) [in Russian].
21. Rumyantsev, V.P. (2009). Neftyanoy faktor v blizhnevostochnoy politike SShA (1957-1959 gg.). [The oil factor in the Middle East policy of the United States (1957-1959)]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of Tomsk State University], 322, 101-106. [in Russian].
22. Sinayskiy, S.A. (2012). Pomoshch strane piramid. [Help the country of the pyramids]. *Voенно-istoricheskiy zhurnal* [Military History Journal], 12, 44-50. [in Russian].
23. SSSR i arabskie strany. 1917-1960 gg. (1961). [USSR and Arab countries]. *Dokumenty i materialy*. [Documents and materials]. Moscow: Gospolitizdat. [in Russian].
24. Sukharev, G.N. (1970). *Podvig na Nile*. [Feat on the Nile]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
25. Tuganova, O.E. (1967). *Mezhdunarodnye otnosheniya na Blizhnem i Srednem Vostoke*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya. [in Russian].
26. Fursenko, A.A. (2006). *Rossiya i mezhdunarodnye krizisy serediny XX veka*. [Russia and international crises of the middle of the XX century]. Moscow: Nauka. [in Russian].
27. Khrushchev, S.N. (2003). *Rozhdenie sverkhderzhavy. Kniga ob otse*. [The birth of a superpower. The book about the father]. Moscow: Vremya. [in Russian].
28. Stenograficheskiy otchet [Verbatim Report] (1962). *XXII s`ezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (17-31 oktyabrya 1961 goda)* [Extraordinary congress of the Communist Party of the Soviet Union (17-31 October 1961)] Moscow: Gocpolitizdat. [in Russian].
29. Eppel, M. (1998). The Elite, the Effendiyya, and the Growth of Nationalism and Pan-Arabism in Hashemite Iraq, 1921-1958. *International Journal of Middle East Studies*, 30, 2, 227-250. [in English].
30. Kreutz, A. (2007). *Russia in the Middle East: friend or foe?* Westport. [in English].
31. Lesch, D.W. (1998). When the Relationship Went Sour: Syria and the Eisenhower Administration. *Presidential Studies Quarterly. Wheeling and Dealing in the White House*, 28, 1, 92-107. [in English].
32. Little, D. (1990). Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945-1958. *Middle East Journal*, 44, 1, 51-75. [in English].
33. Popp, R. (2010). Accommodating to a working relationship: Arab Nationalism and US Cold War policies in the Middle East, 1958-60. *Cold War History*, 10, 3, 397-427. [in English].